

QADIMGI TURKIY LUG‘ATLARDA UY-RO‘ZG‘OR BUYUMLARIGA OID SO‘ZLARNING QIYOSIY O‘RGANILISHI

*Termiz davlat universiteti talabasi:
Mahmudova Mohinur Yusufjonovna
Ilmiy rahbar: Iroda Xidirova*

Annotasiya: Ushbu maqolada qadimgi turkiy lug‘atlarda uy-ro‘zg‘or buyumlari nomlarining qiyosiy tahlili amalga oshirildi. Lug‘atlarda mavjud bo‘lgan so‘zlar ilmiy amaliy asoslab berildi .

Kalit so‘zlar: ”Devonu lug‘otit turk”, ”At-tuhfat uz-zakiyati fil lug‘otit turkiya”, ”Muqaddimat-ul adab”, ”Kelurnoma”

O‘zbek tilining o‘rganilishiga oid dastlabki ma’lumotlar uning leksikografiyasida ya’ni lug‘atashunosligida ko‘rinadi. O‘zbek tilining lug‘atchilik sohasi adabiy tilning shakllanish davridan boshlab va undan keyingi davrlarda ham ko‘plab tilshunoslarning diqqat markazida bo‘lgan. Turkiy tildagi lug‘at so‘zlarimizning boyishida tilshunos, qomusiy olim Mahmud Koshg‘ariyning hissasi katta bo‘lgan. Mahmud Koshg‘ariy XI asrda turkiy tildagi so‘zlarni arab tilida izohlab ,o‘sha davrgacha xalqimiz yaratgan lisoniy boylikni bizga ulkan meros qilib qoldirgan. Bu an’ana keyingi davrlarda M .Zamaxshariyning “Muqaddimat ul-adab”, Muhammad Yoqub Chingiyning “Kelurnoma” (XVII asr) hamda muallifi noma’lum bo‘lgan “At tuhfat uz-zakiyati fil lug‘otit turkiya “ (VIII asr) “Abushqa” (XVI asr) kabi asarlar turkiy lug‘atchilikning boyishidagi noyob durdonalarni yaratilishi bilan davom etib kelgan .Turkiy tillarda yaratilgan lug‘atlar anchayin mukammal tuzilgan . Ammo lug‘atshunoslar o‘ziga xos lug‘at ,lug‘at tuzish usullari , tamoyillari, so‘zlarni sharhlash kabi uslublari jihati bilan ajratib turar ekan ,ushbu lug‘atlarda tanlash mezonlari ,so‘zning semantik tarkibiga munosabati so‘zlarning ma’no qirralarini ochish kabi masalalari hozirgi zamon tilshunos olimlari uchun ham nazariy ham amaliy ahamiyat kasb etadi. Mahmud Koshg‘ariyning “Devonu lug‘otit turk” (Turkiy so‘zlar lug‘ati) ya’ni turkiy tilda qo‘llanuvchi so‘zlarning qomusiy lug‘atida uy-ro‘zg‘or buyumlari nomi atroflicha tahlil qilindi.”Devonu lug‘otit turk”da uy-ro‘zg‘or buyumlari turlicha nomlar bilan atalgan. Ayrim o‘rinlarda va ba’zi so‘zlarda bir uy- ro‘zg‘or buyumining ikki xil yoki uch xil nom bilan atalishiga duch keldik. Masalan qaychi so‘zining o‘zi uch nom bilan yuritilgan ya’ni ,кифту (392-bet) ,сінду (394-bet) бїсгуч (421-bet). Bu nomlar kitobning boblari bo‘yicha qiyoslandi .Dasturxon buyumi ham ikki xil nom bilan atalgan:тєпчи (394-bet) va тєргї (403-bet). Piyola so‘zi bir o‘rinda ідіш(92-bet) yana bir o‘rinda ајак (112-bet) nomlari bilan atalgan. Ayollar uchun faol uy ro‘zg‘or buyumi елак ескў(119-bet) hamda андіг terminlari bilan nomlangan. Sandiq termini

kitobning I va III tomlarida uch xil atama bilan nomlangan: укак (I tom 107-bet), кабирчак (I tom 460-bet), јудрук (III tom 52-bet). Keyingi tahlilda turkiy lug'atlarning yana biri "At tuhfat-uz zakiyati fil lug'otit turkiya" hamda "Devonu lug'otit turk" da bir xil yoki turli xil nom bilan nomlangan uy-ro'zg'or buyumlari bir-biriga qiyoslandi. Beshik "At tuhfat uz-zakiyati fil lug'otit turkiya" da бáрик(31-bet) va "Devon" da бешик (384-bet) nomlari bilan yuritilgan. Katta igna, juvaldiz esa "At tuhfat" da таман (26-bet) va "Devonu lug'otit turk" da таман(381-bet) terminlari bilan atalgan. Ovqat uchun ishlatiladigan un esa "At tuhfat" da ун (54-bet), "Devonu lug'otit turk" da ham ун (83-bet) bir xil nomlar bilan atalgan. Baliq tutish uchun kerak bo'ladigan qarmoq "At tuhfat" da, Кармак (68-bet), "Devon" da aprar deb nomlangan. Suv yoki suyuq ovqatlar uchun idish har ikkala kitobda ham bir xil ajak nomlari bilan atalgan. Yuqorida aytib o'tilganidek qiyosiy tahlil jarayonida "At tuhfat uz-zakiyati fil lug'otit turkiya" va "Devonu lug'otit turk" asarlaridagi uy ro'zg'or buyumlariga oid so'zlarning o'zaro farqli va o'xshash jihatlarini kuzatdik. Masalan "At tuhfat" ширак-чироқ (276-bet) "Devon" da јуна-чироқ(32-bet), кумган-obdasta, qumg'on (412-bet). "At-tuhfat" da такана-tog'ora (252-bet), "Devon" da текна -tog'ora (408-bet).

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, turkiy til juda boy til, undagi so'zliklarning xazinasini boyitish maqsadida tilshunoslarimiz o'z ilmiy tadqiqotlarini chuqurroq o'rganib, tahlil qilib, lug'atchilik an'analarini davom ettirmoqda. Bu lug'atlarning manbalarini ko'paytirishda biz yoshlarning kelgusi avlod uchun buyuk merosimizga oz bo'lsada o'z hissamizni qo'shayotganimiz uchun minnatdormiz.